

verschijnsel verzuiling wordt gereduceerd tot een organisatorische deelverzameling van grote sociale bewegingen. Verzuiling wordt als specifiek fenomeen met een eigen karakter mijns inziens daarmee te sterk gerelativeerd. Het dreigt ten onder te gaan in het beslist wat vage en erg ruime begrip sociale bewegingen. De verzuiling is voorbij. Maar zal dankzij Hellemans binnenkort ook het verzuilingsdebat voorbij zijn? Soms verdenk ik de socioloog ervan dat hij dat wel beoogt, zodat afgerekend kan worden met een met afweergevoelens geladen term van vele tijdgenoten die zich tegen de mastodont-organisatienetwerken keerden.

H. van de Streek

A. J. Schuurman, *Materiële cultuur en levensstijl. Een onderzoek naar de taal der dingen op het Nederlandse platteland in de 19e eeuw: de Zaanstreek, Oost-Groningen, Oost-Brabant* (Dissertatie Wageningen 1989, AAG Bijdragen XXX, Studia Historica XVII; Wageningen: Landbouwwuniversiteit, Utrecht: HES, 1989, 450 blz., f42,50, ISSN 0511-0726, ISBN 90 6194 477 5).

Nagenoeg onafhankelijk van elkaar zijn rond 1975 vanuit verschillende disciplines kwantitatieve studies over grote hoeveelheden boedelinventarissen op stapel gezet. De hausse van dit type onderzoek werd allereerst veroorzaakt door de vorderingen op het gebied van de computerkunde, waardoor de vele variabelen die in boedelbeschrijvingen voorkomen in werkzame programma's konden worden ondergebracht. Dat boedelinventarissen zo in de belangstelling geraakten, hangt nauw samen met de opkomst van de geschiedenis van het dagelijks leven. Geen andere bron verschaft door de beschrijving van alle aardse goederen van een huishouden zo'n bijna onbeschaamde blik in kamers en kasten. Daarom vormen deze akten een inspiratiebron voor sociaal-historici die onder invloed van de studies van Braudel, Le Roy Ladurie of Ginzburg een reconstructie willen maken van het woon- en leefgedrag in het verleden.

Duitse volkskundigen gebruikten deze bron al langer in het kader van de *Alltagsgeschichte*, maar brachten behalve de kwantitatieve methode nog een ander nieuw element in het boedelinventarissenonderzoek, namelijk een studie naar diffusieprocessen en acceptatie van innovaties. Dit laatste thema is ook terug te vinden in de agrarische geschiedenis bij onderzoeken naar de verspreiding van technische vernieuwingen op het platteland of de samenstelling van veestapels op basis van inventarissen. Gegevens over innovaties en diffusies werden ook door meer economisch georiënteerde historici uit dezelfde bron geput en worden dan meestal geplaatst in de context van een studie naar spreiding van welvaart en consumptiepatronen.

Min of meer gedwongen door de aard van de bron worstelden onderzoekers van diverse pluimage met dezelfde methodische problemen: het indelen in groepen van de boedelinventarissen, de representativiteit van het bronnenmateriaal en de verwerking van de duizenden gegevens. Ook thematisch gezien komen in de grootschalige boedelinventarissenonderzoeken dezelfde vraagstukken en onderwerpen voor als levensstandaard, levensstijl, innovatie en diffusie of de materiële cultuur. Een ander bindend element vormt de comparatieve methode; steeds worden in de verschillende studies sociale en/of regionale groepen met elkaar vergeleken.

Nu de eerste grote monografieën over dit type onderzoek verschijnen, tekenen zich toch enkele stromingen af. In Frankrijk zijn bij de analyse van 3.000 Parijse inventarissen de gegevens geplaatst in *espaces*, als bijvoorbeeld woonomgeving, comfort, cultureel en geestelijk goed. Suggestieve beschrijvingen van de woon- en leefcultuur zijn belangrijker dan exacte berekeningen van de aantallen voorwerpen of een precieze reconstructie van de spreiding van bezittingen. Het begrip *espace* is hier nog het best te vergelijken met het Duitse begrip *Raum*, of bijvoorbeeld

het 'woon-gebeuren' (Annik Pardailhe-Galabrun, *La naissance de l'intime* (Parijs, 1988)). Daarentegen staan in Duitsland juist de berekeningen en de aantallen voorwerpen centraal bij het onderzoek gebaseerd op theorieën over diffusieprocessen. In de studie van Ruth E. Mohrmann worden deze processen bekeken in het licht van de relatie tussen stad en platteland (Ruth E. Mohrmann, *Alltagswelt im Land Braunschweig* (Münster, 1990)). Tenslotte vormt in twee Nederlandse onderzoeken de relatie tussen economische ontwikkeling en veranderingen van consumptiepatronen het hoofdthema bij een boedelinventarissenonderzoek (H. van Koolbergen, 'De materiële cultuur in Weesp en Weesperkarspel in de 17e en 18e eeuw', *Volkkundig bulletin* (1983) 3-53; Thera Wijzenbeek, *Achter de gevels van Delft* (Hilversum, 1987)).

Anton Schuurman heeft bij zijn boedelinventarissenonderzoek weer een ander aspect naar voren gehaald, namelijk de symbolische waarde en sociale betekenis van voorwerpen, hiertoe geïnspireerd door het boek *Towards an anthropology of consumption* van Mary Douglas en Baron Isherwood (1979). Deze auteurs wezen op het feit dat voorwerpen afgezien van hun functionele waarde ook een taal en communicatiemiddel zijn. Neem een voorwerp, vergeet even het functionele gebruik en een wondere wereld van sociale achtergronden, symbolische waarden en communicatiemogelijkheden openbaart zich. Immers door middel van bepaalde voorwerpen kan iemand kenbaar maken tot welke groep hij behoort of zou willen behoren. Toon mij uw huis, en ik zal zeggen wie u bent. Pierre Bourdieu gaat nog een stapje verder door te beweren dat de sociale betekenis van voorwerpen het wezenlijke element en de essentie kan vormen van een sociale groep. Smaak wordt zo gekoppeld aan een groep (P. Bourdieu, *La distinction. Critique sociale du jugement* (Parijs, 1979)).

In zijn dissertatie beoogt Schuurman een reconstructie te geven van de taal der dingen — de sociale betekenis van voorwerpen — van huisraad op het negentiende-eeuwse platteland. Zijn dissertatie begint met doorwrochte theoretische beschouwingen over het begrip materiële cultuur, veranderingen in het menselijke gedrag en zelfs een pleidooi voor een nieuwe sociale geschiedenis. In het empirische onderzoek is de materiële cultuur bestudeerd in chronologisch verband, per sociale groep en regio en naar aspecten van diffusie en innovatie. Deze resultaten worden verder geanalyseerd in de bredere context van de huiselijkheid en van kenmerken van de plattelandsbeschavingen.

Het theoretische gedeelte van het boek begint met een verhandeling over de verschillende betekenissen die aan het begrip materiële cultuur zijn gegeven. Meer dan anderen besteedt Schuurman aandacht aan de communicatieve betekenis van de voorwerpen, waardoor de materiële cultuur in een speciaal licht komt te staan. De volgende stap in het theoretische bouwwerk is de behandeling van een aantal theorieën over veranderingen in het menselijk gedrag en het belang van kleine nuances en verschillen tussen sociale groepen en groepjes. Dat voorwerpen een middel vormen om te communiceren en aan de buitenwereld te laten zien tot welke groep men behoort, wordt extra benadrukt in de behandeling van theorieën over de sociale betekenis van consumptie. De verbinding met het menselijk gedrag wordt dan weer gelegd door te wijzen op het groepskarakter van consumptie en op de geringe speelruimte van individuen in hun dagelijkse consumptiepatroon. Deze ingenieuze constructie mondt uit in de voor het onderzoek naar levensstijlen zeer bruikbare nieuwe begrippen: identiteit en verbondenheid. Door middel van consumptie onderscheiden groepen zich niet alleen van elkaar, maar dragen zij juist ook hun verbondenheid uit.

De boedelinventarissen, die een schijnbaar schitterende weergave geven van de bezittingen, vormen een pad vol angels en voetklemmen. Afgezien van de problematiek van de representativiteit, vooral armen ontbreken in dit bestand, neemt ook de kwaliteit van de beschrijvingen af

in de negentiende eeuw. In de ene boedelbeschrijving noteert een notaris bijvoorbeeld slechts 'een wit servies', terwijl andere notarissen alle serviesonderdelen afzonderlijk beschrijven, zoals usance is in de zeventiende en achttiende eeuw. Aan hetzelfde euvel lijdt de beschrijving van keukengerei en kleding. De wisselende kwaliteit van de bron stelde de auteur voor vele problemen voor de bewerking van de gegevens die meestal op ingenieuze wijze werden opgelost.

De beknopte beschrijving van kleding, of zelfs het ontbreken hiervan in de bron, heeft echter wel consequenties voor de wijze waarop de steekproef van boedelinventarissen is samengesteld. Een van de grote problemen van het internationale boedelinventarissenonderzoek is de samenstelling van groepen voor het onderzoek naar levensstijl. Meestal wordt een indeling gemaakt naar alleen beroep of welvaartsklasse. Hieraan kleven vele bezwaren. Daarom gebruikte Anton Schuurman beroepsklassen in combinatie met de waarde van de consumptiegroepen, maar exclusief de kleding. Ervaring met de samenstelling van het bezit in de achttiende eeuw leert echter dat zich binnen alle lagen van de bevolking groepen bevonden die naar verhouding erg veel geld aan kleding besteden. Status werd door deze mensen met kleding ten toon gespreid, terwijl zij minder aandacht aan de inrichting van hun woning schonken. Andersom volgden bijvoorbeeld vele bejaarden minder fanatiek de mode en hechtten zij meer waarde aan de verfraaiing van hun kamers. Ook in dit negentiende-eeuwse bestand wisselde volgens de auteur het aandeel van de kleding in het consumptiegoederenpakket (vgl. 146 en 412). Daarom dreigt het gevaar dat door het weglaten van kleding in de waardering van de consumptiegoederen inventarissen bij de steekproef te hoog of te laag zijn ingedeeld.

Terwijl de schrijver in zijn theoretische beschouwingen alles uiterst zorgvuldig afweegt, gaat hij niet dieper in op de bezwaren die kunnen kleven aan een sociale stratificatie op grond van beroepsaanduidingen voorbijgaand aan de discussies hierover (46). Hij gebruikt vier beroepsgroepen: burgerij, boeren, middenstanders en arbeiders. Zonder moeilijkheden ging dit niet gepaard. Onderwijzend personeel en kooplieden zijn in de steekproef zowel terug te vinden bij de burgerij als bij de middenstand. Een wever werd ongetwijfeld op basis van zijn bezittingen ingedeeld bij de burgerij; andere wevers moesten genoegen nemen met een plaats bij de arbeiders (zie Bijlage II. 1, 293-305). Bij gebrek aan bronnenmateriaal kon de arbeidersklasse niet in alle perioden en streken worden onderzocht. In het bestand mis ik nog aan de top van de sociale ladder bewoners van kastelen en buitenplaatsen, die toch ook hun stempel drukten op de plattelandscultuur.

Het ideale ordeningssysteem voorde indeling in groepen is nog niet gevonden. Bij een verdere stand van onderzoek valt te denken aan een indeling naar samenstelling van het bezit, uitgaande van de hierboven al genoemde theorieën van Pierre Bourdieu. Met de clusteranalyse, die door Schuurman bij het inventarisonderzoek werd geïntroduceerd, kunnen misschien standaardinrichtingen en standaardgarderobes worden gereconstrueerd welke dan als indelingscriterium dienen voor een studie naar de groepseigene cultuurpatronen en het onderscheid tussen verschillende sociale groepen. Erg veel fantasie werd er bij de woninginrichting noch bij de kleding gebruikt.

Welke factoren spelen een rol bij een reconstructie van ons onbekende sociale betekenissen van voorwerpen? Stellig bestaan en bestonden er consumptiepatronen die regionaal- en groepsgebonden zijn, of bepaald worden door de financiële speelruimte van de consument. Verschillen tussen arme en rijke huishoudens zijn evident evenals tussen huishoudens in verschillende cultuurgebieden. Lopen echter de vermogensverhoudingen binnen een bevolking niet sterk uiteen en heeft men te maken met een samenleving waarin de communicatiemogelijkheden

groot zijn, dan moeten de consumenten, willen zij zich distantiëren van andere lagen van de bevolking, hun groepsgebondenheden sociale identiteit aangeven met subtiele nuanceverschillen. Die nuanceverschillen liggen dan volgens mij minder in het bezit van een bepaald type voorwerp zoals in dit onderzoek is gebeurd, als wel in de uitvoering hiervan, het materiaal, de kleur of de plaats die dit voorwerp in een vertrek krijgt. Aan het bezit van een klok, stoel, spiegel en tafel zonder verdere precisering kan nauwelijks een sociale betekenis worden afgeleid. Maar een koekoeksklok, een staande klok met bewegende schepen en maan- en zonnestanden, een rieten stoel of een met pluche bekleed, een spiegel aan een touwtje of een grote vergulde spiegel, een keukentafel of een mahonietafel met een gedraaide poot vertellen ons wel een verhaal over sociale achtergronden en statussymbolen.

Daarnaast kan een consument zijn eigen identiteit het duidelijkst en eenvoudigst aan de buitenwereld tonen door middel van kleding, meer dan met de inrichting van zijn woning, waar niet iedereen binnentreedt. Bovendien zal met de opkomst van de massaproducten in de negentiende eeuw en het tanende belang van ambachtelijke producten de taal der dingen subtieler en daardoor minder doorzichtig voor een buitenstaander worden. De klassebewuste negentiende-eeuwer was in de stad en op het platteland al een meester in het tonen van zijn achtergrond door middel van subtiele accenten in zijn kleding.

Bij de bewerking van de gegevens uit de boedelinventarissen heeft Anton Schuurman zoals al eerder aangestipt dankzij een ingewikkelde methodiek een oplossing gevonden voor de wisselende kwaliteit van zijn bronnenmateriaal. Maar door deze methodische manoeuvres worden tafels en stoelen dusdanig tot rekeneenheden verheven dat door de rekenkundige bewerkingen de nuanceringen en subtiliteiten van de voorwerpen, zo essentieel voor de sociale betekenis, verdwijnen. Dit zou volgens mij ook nadelig kunnen werken bij de nabeschuiving over de traditionalisering en de huiselijkheid in de eindconclusies van de studie. Op grond van bezitspercentages wordt overtuigend aangetoond dat de boerenstand heel duidelijk oude elementen in het bezit handhaafde. Uitspraken over het bestaan van modeverschijnselen bij die 'ouderwetse voorwerpen' in het bestand ontbreken, terwijl dit volgens de auteur een essentieel kenmerk is van de traditionalisering. Voorbeelden over de 'bewußten Traditionsplege' met betrekking tot ambachtelijke producten en kleding komen uit studies over Hongarije, Denemarken, Hamburg en het platteland van Zuid-Duitsland en Oostenrijk (277-279). Voor de verdere kwalitatieve invulling van het traditionaliseringsproces leunt de auteur wat betreft de boerderijbouw en de wijziging van het functionele gebruik van kamers, of over het verschijnsel pronkkamer vreemd genoeg op de studie over het Amerikaanse platteland (281). Vermoedelijk had hij met behulp van de wel gedetailleerde boedelinventarissen uit zijn eigen bestand een Nederlandse invulling kunnen geven van deze kenmerken van het traditionaliseringsproces.

Onder het begrip huiselijkheid verstaat de schrijver een behoefte aan comfort en gezelligheid in een entourage van een knus gezinsleven. Aan de hand van een aantal voorwerpen kenschetst Schuurman een huiselijkheidsindex, die gebaseerd is op de woninginrichting van de burgerij. Het betreft de combinatie van de volgende voorwerpen: vloerkleed, tafelkleed, ornament, beeld, pendule, afbeelding, bloemenvaas, kachel, fauteuil of armstoel, klok, spiegel, boekenkast, 'bijzondere' tafel, roomlepel, suikerlepel, zilveren bestek, breigoed, spelletjes en muziekinstrumenten (252). Al deze voorwerpen bevonden zich ook in de achttiende-eeuwse huizen van gelijke standing; alleen kachels en bloemenvazen waren nog geen gemeengoed. Bij de analyse wordt de huiselijkheid geheel afgemeten aan het bezit van een pendule (niet de klok, want die wordt later als een typisch boerenvoorwerp afgeschilderd) en een kachel. Voor de knusheidsfactor is de kachel misschien een wat ongelukkige keuze. In Engeland vormde de kachel in de

negentiende eeuw eerder het symbool van de kille moderne tijd en gebruikte men juist in de woonkamers open haarden voor de gezelligheid. En tikt een hangklok thuis anders dan een pendule?

Zonder een lans te willen breken voor een louter microscopisch onderzoek in de trant van de antropologen zou het ook bij de beschouwingen over huiselijkheid misschien wenselijk zijn geweest afzonderlijke huishoudens te bestuderen, waarvan wel de kleding is beschreven in de boedelinventaris. Huiselijkheid wordt namelijk in deze studie geassocieerd met het leven van de burgerij, die een naar binnen gericht leven had. Burgers zouden veel geld en energie besteden aan de inrichting van hun huizen en een naar binnen gericht levenspatroon hebben. Dit in tegenstelling tot de boerenstand die meer geld stak in de aanschaf van sieraden en derhalve meer van zijn status naar buiten droeg (253). Deze analyse vertekent volgens mij enigszins de historische werkelijkheid, omdat de kleding niet bij de beschouwingen is opgenomen en de sieraden wel. Representanten van de burgerij traden wel degelijk naar buiten met uiterlijk vertoon, al deden zij dat op hun eigen wijze. Modieuze kleding, opvallende hoofddeksels en accessoires gaven hun status aan, waardoor zij ook op straat een direct herkenbare groep waren.

Met alle waardering voor de theoretische beschouwingen en het ontwikkelen van de methoden voor de bewerking van de toch dikwijls weerbarstig gebleken boedelinventarissen moet mij nog een zaak van het hart. De auteur houdt een warm pleidooi vooreen nieuwe sociale geschiedenis, die inzicht geeft in processen van verstarring en verandering aan de hand van studie naar het menselijk gedrag. Deze nieuwe vorm van geschiedenis, aldus Schuurman, heeft ook de neiging te onderscheiden, te individualiseren en de uniciteit te benadrukken. In hoeverre vinden wij deze laatste doelstellingen terug in het boek? Processen, van modernisering en traditionalisering, zijn goed in beeld gebracht. Toch mis ik in de wat pretentieuze als geheel 'nieuw onderzoeksveld' gepresenteerde sociaal-historische studie de mens zelf met zijn individualisme en uniciteit. De schrijver concentreert zich uitsluitend op het onderzoek naar abstracte processen. Op zoek naar de taal der dingen schenkt hij daarom geen aandacht aan individuen in zijn bestand met merkwaardige bezittingen of leidt hij de lezer rond in een specifiek huis. Geen poging is ondernomen om afwijkende individuen binnen bepaalde groepen op te sporen, terwijl juist boedelinventarissen zoveel prijs geven over eigenaardigheden of bijzonderheden van mensen in het verleden.

Zowel op het theoretische als op het methodische vlak is het een uiterst inspirerend boek, dat op beide terreinen zeer veel nieuwe en originele ideeën bevat. Door de materiële cultuur zo nadrukkelijk te verbinden met communicatievormen is het boedelinventarissenonderzoek een nieuwe weg ingeslagen. Een andere zeer grote verdienste van het boek is de introductie van het proces van traditionalisering in de sociale geschiedenis. Teveel is tot nu toe de aandacht uitgegaan naar moderniseringsprocessen en te weinig naar de dynamische kant van de traditionalisering. Alleen al daarom zal deze studie stellig de inspiratiebron vormen voor veel nieuw onderzoek in de sociale geschiedenis.

Thera Wijsenbeek-Olthuis

J. G. S. J. van Maarseveen, ed., *Briefwisseling van Nicolaas Gerard Pierson 1839-1909*, 1, 1851-1884 (NIBE-bankhistorische reeks VIII; Amsterdam: DeNederlandsche Bank, 1990,805 blz., f120,-, ISBN 90 72122 30 5).

Er was al een biografie van Pierson, nu is daar de briefwisseling bijgekomen. Beide boekwerken zijn van dezelfde hand en beide bestrijken nog maar een gedeelte van het leven van Pierson: de biografie de jaren 1839-1877, de briefwisseling de jaren 1851-1884. De biografie is een economisch proefschrift van de Erasmus Universiteit in Rotterdam dat slechts in een beperkte